

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТІМЧЕНКО Олександр Володимирович

УДК 159.9:159.94:159.947:316.37:612.821:614.84

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
(концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція)

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор **Сафін Олександр Джамільович**, начальник кафедри педагогіки та психології, Національна академія Служби безпеки України, Служба безпеки України, м. Київ.

Офіційні опоненти:

дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор **Максименко Сергій Дмитрович**, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, директор;

доктор психологічних наук, доцент **Медведєв Володимир Степанович**, Київський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ, кафедра юридичної психології, професор;

доктор психологічних наук, професор **Москалець Віктор Петрович**, Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, кафедра загальної та експериментальної психології, завідувач кафедри.

Провідна організація:

Інститут соціальної та політичної психології АПН України, лабораторія методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень, м. Київ.

Захист відбудеться “26” вересня 2003 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.852.83 в Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий “12” вересня 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

Г.В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У вітчизняній і зарубіжній літературі питання впливу професійної діяльності на людину та її стан одержали досить широке висвітлення. Проте роль цих чинників у розвитку психологічного (професійного) стресу, механізми регуляції цього стану, обґрунтування моделей його вивчення, оцінки і прогнозування стресоусталеності до впливу екстремальних факторів у діяльності працівника правоохоронних органів, роль особистісної детермінації досліджувалися лише побіжно.

Актуальність дослідження обумовлена:

- ✓ зростаючими вимогами держави і суспільства до ефективності діяльності правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю та охороні правопорядку;
- ✓ екстремальним характером професійної діяльності працівників міліції, високим рівнем психічних втрат, психічної недієздатності, травматизму та смертності в органах внутрішніх справ;
- ✓ нестачею теоретичних і практичних праць щодо вивчення психологічних детермінант розвитку професійного стресу серед працівників основних видів правоохоронної діяльності;
- ✓ необхідністю удосконалення системи психопрофілактичної роботи в правоохоронних органах.

У цьому зв'язку особливої значущості у нашому дослідженні набувають питання:

- ✓ вивчення методологічних і теоретичних передумов виокремлення професійного стресу як особливої проблеми в галузі психологічних досліджень, а також аналіз існуючих методологічних підходів щодо розробки цієї проблеми в різних галузях знань;
- ✓ дослідження психологічних детермінант, що впливають на процеси психічних втрат і психічної недієздатності серед такої специфічної групи осіб, як працівники правоохоронних органів;
- ✓ вивчення загальних і специфічних якостей кандидатів на службу та працівників ОВС;
- ✓ вивчення й аналіз динаміки змін функціональних станів правоохоронців у різних видах їх оперативно-службової діяльності;
- ✓ розробки методологічних підходів і алгоритму адекватної інтерпретації параметрів, що характеризують рівень розвитку професійного стресу працівника ОВС;
- ✓ теоретичного аналізу і розробки методологічних підходів щодо оптимізації функціонального стану працівників основних видів правоохоронної діяльності з метою нормалізації їх життєдіяльності і підвищення усталеності до стрес-факторів оперативно-службової діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження, що пов'язано з реалізацією “Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України”, Наказу МВС № 334 від 5 квітня 2002 року “Про

затвердження Концепції психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України та Програми її реалізації до 2005 року” проводилося в рамках комплексної програми “Кадри” МВС України (Наказ МВС України № 61 від 29 січня 1999 року); п.3.14.3 Комплексної програми вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції на 1999-2005 роки; п.46 "Загального плану Національного університету внутрішніх справ щодо реалізації вимог Комплексної програми вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції на 1999-2005 роки”; рішення Колегії МВС України від 21 жовтня 2000 р. № 7 - км/9; рішення Ради ректорів ВЗО МВС України від 19 жовтня 2000 р.; п.2 розпорядження МВС України від 21 жовтня 2000 р. № 273 та плану науково-дослідних робіт кафедри прикладної психології Національного університету внутрішніх справ (наказ №197), п.3.6.2. (система періодичної психологічної експрес-діагностики працівників, служба яких пов'язана з підвищеним ризиком і значною психоемоційною напругою). Автор брав участь у виконанні цих науково-дослідних робіт як відповідальний виконавець.

Мета дослідження полягає в розширенні уявлень про професійний стрес, як багатомірний феномен, що детермінований інтраорганізаційними факторами трьох рівнів (індивідуальним, груповим і організаційним) і екстраорганізаційними стрес-факторами, які залежать від особистісних характеристик; накресленні шляхів подолання його негативного впливу; розробці теоретико-методологічних та організаційно-методичних засад щодо зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед працівників правоохоронних органів України.

Основні задачі дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз професійного стресу як наукової категорії, що використовується в межах загальної концепції стресу. Виявити природні та соціальні передумови формування психологічного (професійного) стресу, показати їх значущість у різних сферах людської діяльності. Визначити умови та особливості становлення та розвитку поняття “професійного стресу” у сфері правоохоронної діяльності.
2. Розкрити специфіку правоохоронної діяльності та провести оцінку ступеня її напруженості.
3. Визначити психофізіологічну "вартість" основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України; встановити основні функціональні порушення психічної сфери особистості, що виникають у працівників ОВС в процесі оперативно-службової діяльності та виявити основні фактори професійної незадоволеності, що мають переважний вплив на розвиток професійного стресу серед правоохоронців.
4. Розглянути особливості прояву професійного стресу серед працівників ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності та його психологічні наслідки.
5. Визначити психологічні складові професійної та функціональної надійності працівника правоохоронних органів.

6. Виявити можливість прогнозування схильності кандидатів на службу та працівників ОВС до успішної діяльності в умовах впливу стрес–факторів підвищеної інтенсивності.

7. Визначити принципи, організаційні форми та найбільш ефективні методи зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед працівників ОВС, що спричинені професійним стресом.

Об’єкт дослідження: професійний стрес працівників органів внутрішніх справ.

Предмет дослідження: психологічні особливості формування, розвитку, прояву та регуляції професійного стресу серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ України.

Методологічною основою даного дослідження стали:

- ✓ положення, що пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки і діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С.Костюк, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов і ін.);
- ✓ теоретичні положення загальної та генетичної психології, що розкривають закономірності розвитку особистості як суб’єкта власної життєдіяльності (С.Л. Рубінштейн, С.Д. Максименко та ін.);
- ✓ системно-структурний підхід щодо вивчення психологічної готовності до діяльності (О.Д. Ганушкін, М.І. Д’яченко, Л.С. Нерсесян, В.М. Пушкін, О.Д. Сафін, М.І. Томчук та ін.);
- ✓ положення, що пов'язані з концепцією психологічного стресу (В.О.Бодров, Л.О. Китаєв-Смик, R. Lazarus, А.Б. Леонова, Н.І. Наєнко, Г.Сельє, С.Д. Spielberger, В.В. Суворова та ін.);
- ✓ концепція відстрочених реакцій на травматичний стрес (посттравматичних стресових реакцій) (Ф.В. Бассін, Д. Вільсон, М. Горовиць, Л.А.Пергаменщик, Н.В. Тарабрина, Ч. Фіглі, З. Фрейд, Д. Шпігель та ін.).

Суттєве значення для дослідження мали дані про особливі психічні стани і реакції, що спостерігаються в ризиконебезпечних ситуаціях (Ю.О.Олександровський, Г.О. Балл, М. Д. Левітов, Л.Ф. Шестопалова та ін.), у тому числі – правоохоронної діяльності (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, В.С.Медведєв); праці сучасних вітчизняних психологів з теорії та практики психологічної допомоги (О.Ф. Бондаренко, В.П. Москалець, Н.В. Чепелева, С.І.Яковенко, Т.С. Яценко та ін.).

Джерела даної роботи складають нормативно-правові документи, що стосуються вдосконалення діяльності правоохоронних органів України, зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед особового складу; опубліковані матеріали щодо негативних наслідків діяльності фахівців ризиконебезпечних професій в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності; емпіричні дані, отримані автором під час проведення досліджень та надання консультативно-коригувальної допомоги правоохоронцям та членам їх сімей.

Методи дослідження. У процесі теоретичного вивчення проблеми та науково–експериментальної роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи

дослідження:

а) *теоретичного характеру*: аналіз наукової літератури та керівних документів стосовно організації діяльності правоохоронних органів, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація експериментальних даних, класифікація, побудова аналогій, структурно-функціональне моделювання;

б) *емпіричного характеру*: експериментальні методи дослідження; діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання); обсерваційні методи спостереження; прогностичні методи (узагальнення незалежних характеристик, моделювання, шкалування, психокорекційні методи впливу).

З метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків використовувалися методи математичної статистики.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що професійний стрес працівника ОВС представлено як багатовимірний феномен, який виражається у фізіологічних і психологічних реакціях індивіда на складну ситуацію в умовах оперативно-службової діяльності.

Вперше:

- ✓ всебічно розглянуто проблему професійного стресу серед працівників правоохоронних органів, запропоновано теоретичні та прикладні підходи до її розв'язання. Доведено необхідність та визначені методологічні засади прогнозування, діагностики та психокорекції рівня професійного стресу працівника ОВС;
- ✓ розроблено теоретичну модель професійного стресу працівника ОВС, яка дає змогу встановлювати не тільки головні закономірності та механізми впливу на психіку працівника правоохоронних органів стрес-факторів оперативно-службової діяльності, а й визначати їх специфічні та неспецифічні наслідки і на основі цього будувати необхідну психопрофілактичну та психокорекційну роботу;
- ✓ визначено загальний підхід щодо прогнозування ступеня успішності виконання працівником ОВС конкретних оперативно-службових задач та можливого розвитку професійного стресу;
- ✓ запропоновано психологічну модель профілактики професійного стресу серед працівників ОВС.

Уточнено:

- ✓ зміст понять: “стрес”, “психологічний стрес”, “професійний стрес”, “психічне вигорання”, “посттравматичний стрес”, “ризиконебезпечна ситуація”, “професійна та функціональна надійність працівника ОВС”;
- ✓ джерела загальнопсихологічної концепції стресу;
- ✓ переваги та недоліки фізіологічних, біохімічних, психологічних та поведінкових категорій виміру професійного стресу у працівника ОВС;

- ✓ сучасний підхід щодо психологічного захисту працівника ОВС (стрес → помилка → право на її здійснення → захист).

Набуло подальшого розвитку:

- ✓ визначення поняття “екстремальність” в межах вивчення тензійних станів;
- ✓ зміст і структура концептуальних положень, які поглиблюють розуміння необхідності проведення комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації працівників ризиконебезпечних професій та членів їх сімей.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання при розробці рекомендацій та цільових програм щодо мінімізації негативних психологічних наслідків діяльності працівників силових структур держави в надзвичайних обставинах, особливих умовах та критичних ситуаціях.

У дослідженні не тільки окреслено коло першочергових задач, що потребують свого вирішення в межах питання зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед правоохоронців, а й подано обґрунтовані рекомендації для цілеспрямованої діяльності обласних Центрів практичної психології УМВС України. Так:

1) для відділень професійного психологічного відбору та професійної орієнтації:

- ✓ запропоновано підхід щодо професіографічного опису основних професій правоохоронної діяльності та розглянута його дієвість на прикладі упорядкування професіограми міліціонера патрульно-постової служби.

2) для відділень психологічного супроводження оперативно–службової діяльності:

- ✓ на основі проведеної класифікації ризиконебезпечних ситуацій, що виникають у діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України, упорядковані дві групи факторів, які мають сильний психологічний вплив на працівників правоохоронних органів;
- ✓ на основі упорядкування основних видів правоохоронної діяльності за привабливістю та престижем узагальнено основні фактори (демотиватори), що негативно впливають на престиж та привабливість професій у межах ОВС;
- ✓ проведено класифікацію причин помилкових дій працівників ОВС на основі їх індивідуальних особливостей;
- ✓ з метою прогнозування успішності виконання складних оперативно–службових завдань розроблено та запропоновано формулу коефіцієнту успіху та шкалу індивідуальної екстремальності.

3) для групи психопрофілактичної роботи:

- ✓ розроблено експрес–діагностику визначення типів нервової системи у працівників ОВС з PTSD;

- ✓ проведено аналіз найбільш ефективних персональних та організаційних стратегій боротьби з професійним стресом;
- ✓ розглянуто основні концептуальні підходи та принципові позиції щодо організації та надання психологічної допомоги працівникам ОВС.

Особистий внесок. У монографії “Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ” автору належить розробка концептуальних підходів щодо проведення соціально-психологічного аналізу причин і обставин загибелі та поранень серед працівників правоохоронних органів України, розкриття основних стрес-факторів, які впливають на схильність працівників ОВС до службового травматизму, організації дослідження психологічних наслідків поранень працівників ОВС за допомогою “Опитувальника травматичного стресу” І.О.Котенева та обґрунтування діяльності обласних Центрів практичної психології УМВС України в межах запропонованого “Менеджменту стресу критичного інциденту”.

У монографії “Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики” автору належать розділи “Дослідження функціональних порушень, що виникають у працівників ОВС у процесі виконання оперативно-службових завдань” та “Організація психопрофілактичної діяльності обласних центрів практичної психології УМВС України із запобігання суїцидальній активності серед працівників правоохоронних органів”.

У наукових виданнях “Книга практического психолога” та “Практическая психология. Инструментарий” автору належить узагальнення та розробка діагностичного алгоритму виявлення негативних психічних станів, що виникають у особистості в процесі професійної діяльності та у кризових ситуаціях.

У навчальному посібнику “Социальная психология” автору належить розділ “Война как социально-психологическое явление”.

У навчально-методичному посібнику “Посттравматические стрессовые расстройства” автору належить розкриття питання організації допомоги та підтримки при посттравматичних стресових порушеннях.

У навчальному посібнику “Військово–професійне спілкування” автором розкриті: комунікативні якості офіцера-фахівця; перцептивний та комунікативний боки спілкування; загальна характеристика системи активного соціально-психологічного навчання; програма психологічної підготовки офіцера до діяльності в екстремальних умовах.

При написанні робіт: “Агресивний натовп та методи протидії йому: Навчальний посібник”, “Психологическая диагностика посттравматических стрессовых состояний: Учебно-методическое пособие”, “Дебрифинг как метод психологической коррекции посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие”, “Психодрама как метод психологической коррекции

посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие”, “Психологічне забезпечення діяльності ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно–службової діяльності: Навчальний посібник”, “Психологическое сопровождение оперативно–служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины: Учебное пособие”, автор виступав у ролі керівника творчого колективу, проводив теоретичний аналіз питань, що розглядалися в цих працях.

У статтях “Дослідження психологічних наслідків поранень працівників ОВС”, “Динамічні особливості первинної психологічної адаптації курсантів навчальних закладів МВС України”, “Чинники психологічної обумовленості загибелі і поранення працівників органів внутрішніх справ”, “Traumatismus im taglichen Dienst bei der ukrainischen Miliz: psychologische Ursachen und Profilaktik“ автору належить узагальнення одержаних результатів теоретико-експериментальних досліджень.

У статті “Методи психологічного впливу, що застосовувались до заручників під час терористичного акту у Москві (23.10 – 26.10.2002 року)” автором розглянуті психологічні методи посилення занепокоєння, що застосовувались чеченськими терористами з метою доведення окремих заручників до істеричного стану.

Апробація роботи. Матеріали досліджень використовувалися при підготовці низки законодавчих та нормативних актів та документів (зокрема, Наказу МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року “Про затвердження Концепції психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України та Програми її реалізації до 2005 року”), що стосуються діяльності Центрів практичної психології МВС України.

Спільно з УМВС України в Донецькій області, Донецьким інститутом внутрішніх справ МВС України створено Центр сучасних психотехнологій для проведення психореабілітаційної та психокорекційної роботи з працівниками ОВС з використанням соціально–психологічного тренінгу “Комунікація-Стрес-Безпека”, який розроблено нами спільно з В.О.Лефтеровим.

Згідно з розпорядженням МВС України розроблено Положення про групу посиленої психологічної уваги з числа працівників ОВС та військовослужбовців внутрішніх військ України (вих. № 2/684 від 21.06.2002 року).

Спільно з УМВС України в Харківській області розроблено Типовий план заходів щодо надання невідкладної психологічної допомоги особам, які перебувають у стані дезадаптації, а також працівникам органів внутрішніх справ, які виявляють суїцидальні наміри. Запроваджено діяльність позаштатної стрес–команди з числа працівників Центру практичної психології УМВС України в Харківській області, що діє спільно з інспекцією по особовому складу при виникненні надзвичайних подій (Наказ Начальника УМВС України в Харківській області № 555 від 05 листопада 2002 року “Про організацію роботи з надання невідкладної психологічної допомоги

працівникам органів та підрозділів Управління МВС України в Харківській області, які зазнали психотравмуючого впливу стрес-факторів під час виконання оперативно-службових завдань”).

З метою удосконалення підготовки практичних психологів для правоохоронних органів, яку здійснює Національний університет внутрішніх справ, автором розроблено та запроваджено спецкурси: “Посттравматична реабілітація працівників ОВС”, “Основні напрямки психокорекційної роботи в ОВС”, “Психологічне забезпечення переговорів в екстремальних умовах оперативно-службової діяльності”, “Психологія масових явищ”.

Результати роботи викладались автором на 20 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: “Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика” (Київ–Чернівці, 1995), “Социально–психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф” (Минск, 1998), “Актуальні проблеми юридичної психології” (Київ, 1999), “Политика и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества” (Одесса, 1999), “Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти” (Харків, 1999), “Проблеми взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням” (Донецьк, 2000), “Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень.” (Київ, 2000), “Психологія життєвої кризи особистості: теорія і практика” (Київ, 2000), “Науково-методологічні та управлінські засади діяльності органів внутрішніх справ за умов надзвичайних ситуацій (за наслідками та висновками Чорнобильської катастрофи через 15 років)” (Київ, 2001), “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави” (Київ, 2001), “Юридична освіта і правоохоронна діяльність: перспектива нового тисячоліття” (Дніпропетровськ, 2001), “Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні” (Київ, 2001), “Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології”, яка присвячена 35-річчю наукової та педагогічної діяльності видатного українського психолога, академіка С.Д. Максименка (Київ, 2001), “Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України” (Харків, 2002), Jornada Cientifica XII Aniversario del Programa de Chernobil.(Ministerio de Salud Publica de Cuba, Hospital Pediatrico de Tarara, 2002), Congreso Panamericano de psiquiatria – psicologia infanto – Juvenil Y Profesiones Afines.(Havana, Cuba, 4 al 8 de marzo del 2002), “Актуальні проблеми суїцидології” (Київ, 2002), “Актуальні проблеми управління персоналом органів внутрішніх справ України” (Харків, 2002), “Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика” (Київ, 2002), “Актуальні проблеми будівництва та розвитку внутрішніх військ МВС України” (Харків, 2003).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 3 монографіях (одна наукова монографія - одноосібна), 14 посібниках, 23 статтях у наукових журналах та збірниках наукових праць (з них 20 статей - у фахових наукових виданнях з психологічних наук, 2 статті – у фахових наукових виданнях з юридичних наук, 1 стаття – у закордонному науковому журналі).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст містить 427 сторінок машинопису. Ілюстративний матеріал поданий у 23 таблицях та 74 рисунках. 33 додатки (на 111 сторінках) оформлені окремо.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, головну мету та завдання, методологічні та методичні підходи. Викладено наукову новизну, теоретичне значення та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ “Науково-історичні та теоретико-методологічні основи вчення про психологічний і професійний стрес” містить стислий огляд історії вивчення стресу у сучасній психологічній науці, теоретичний аналіз професійного стресу, що використовується в межах загальної концепції стресу.

Поняття "стрес" із моменту своєї появи зазнало значних змін, пов'язаних як із розширенням сфери його застосування, так, головним чином, і з фундаментальним вивченням різноманітних аспектів цієї проблеми - причинності, регуляції, детермінації, прояву, подолання цього стану. Неоднозначність поняття стресу призводить до розбіжностей у поглядах на сутність тих або інших психічних явищ, розбіжності трактувань досліджуваних феноменів, суперечливості отриманих даних, відсутності суворих критеріїв їх інтерпретації, використанню неадекватних методичних прийомів дослідження і т.п. Логіка вивчення проблеми і розширення сфери прояву стресових станів обумовили необхідність проведення в ході дослідження семантичного і феноменологічного аналізу таких основних понять, як: “стрес”, “психологічний стрес”, “емоційний стрес”, “емоційні стани”, “стомлення”, “психічне вигорання” та “посттравматичний стрес”.

Розглянуті основні теорії і моделі стресу (Г. Сельє, С.Д. Spielberger, R.Lazarus; В.В.Суворова, Н.І. Наєнко; Л.О. Китаєв-Смик; В.О. Бодров, А.Б.Леонова та ін.). На основі узагальнення наведених теорій та моделей стресу зроблено висновок про залежність поведінки в стресі від ступеня значущості ситуації та від психологічної структури особистості (ставлення людини до труднощів у роботі, успіху і невдачі, співвідношення рівня домагань і реальних можливостей, впевненості і непевності у своїх силах, спрямованості особистості). Відзначено, що людина реагує не тільки на дійсно існуючу небезпеку, але також на загрози і символи небезпеки, які пов'язані з переживаннями у минулому. Саме це і дозволяє їй знаходитися в стані певної готовності, пускати в хід свої захисні механізми за той незначний відрізок часу, що відокремлює виникнення стресу від прояву його аспектів. Ця готовність є не тільки наслідком багатьох

соціально-економічних впливів і емоційних конфліктів, але і являє собою необхідну умову виживання.

Доведено, що формування концепції професійного стресу знайшло свій відбиток у цілій низці його теорій і моделей, які істотно різняться між собою, хоча, у той же час, чимось одна одну доповнюють і розвивають (теорія "особистісного фактора" Л.П. Гримака та В.О. Пономаренка; теорія інформаційного стресу В.О. Бодрова; теорія особистісного контролю J.R.Averill; модель регуляції енергії A.W. Gaillard; когнітивно–енергетична теорія професійного стресу A.F. Sanders, C.D. Wickens та I.M. Frach; теорія змінної активації стану (VSAT); функціональна модель професійного стресу R.A.Karasek; моделі професійного стресу Р. Хокки та П. Хамільтона; Lazarus та Folkman; J.French та R. Harrison і ін.).

Відзначено, що на сьогодні у психологічній науці склалося три основних підходи до аналізу професійного стресу:

- ✓ у межах першого підходу основна увага приділяється детермінантам виникнення стресу та його наслідкам для здоров'я і праці;
- ✓ дослідження професійного стресу в межах другого підходу здійснюються через вивчення суб'єктивної значущості ситуації, в якій діє людина, і тих стратегій поведінки, за допомогою яких ця людина намагається подолати труднощі;
- ✓ дослідження в межах третього підходу спрямовані на деталізацію уявлень про зміну механізмів регуляції діяльності під впливом різних чинників, а також оцінки їх "ціни" із погляду внутрішніх витрат.

Зазначено, що розробку моделі професійного стресу у правоохоронців можна реалізувати як у рамках кожного з виділених трьох основних підходів так і у взаємозв'язку і взаємодоповненні одного підходу іншим.

У другому розділі “Організація роботи та методи емпіричного дослідження працівників ОВС” наводиться методологічна схема побудови дослідження, загальна характеристика груп досліджуваних та методів дослідження.

На основі узагальнення різноманітних точок зору в межах сучасного стану розвитку вчення про психологічний та професійний стрес, методологічною основою дослідження стало висунуте положення про різні рівні аналізу механізмів розвитку стресу у правоохоронців (рівень макроаналізу професійного стресу; рівень проміжного опосередкування стресу; рівень мікроаналізу). Це дозволило запропонувати наступну концептуальну модель професійного стресу працівника ОВС (див. рис. 1).

Дослідно–експериментальна робота проводилась в Національному університеті внутрішніх справ, 27 райвідділах УМВС України в Харківській, Полтавській, Миколаївській, Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Чернігівській областях, окремому батальйоні

патрульно–постової служби муніципальної міліції та спецпідрозділу “Беркут” УМВС України в Харківській області.

Рис. 1. Концептуальна модель професійного стресу працівника ОВС.

Всього дослідженням було охоплено 3538 правоохоронців. Така вибірка досліджуваних дозволила показати загальні методологічні підходи та алгоритм визначення сукупності параметрів, що характеризують професійний стрес працівника ОВС як на рівні окремо взятого індивіда, так й на рівні обраного конкретного виду правоохоронної діяльності.

Експериментальний цикл був розподілений на послідовні етапи, кожний з яких присвячувався вирішенню конкретної частини загальної задачі і ставав базою для подальших досліджень.

Пошуковий етап (1996 – 1997 рр.). Була визначена наукова проблема, її стан, окреслені підходи щодо її вирішення, розроблені початкові принципи та методики дослідження, сформульована робоча гіпотеза.

Експериментальний етап (1998 – 2001рр.), що включав у себе підбір методик та експериментальне дослідження питань, які постають у дисертаційній роботі. Результати цього етапу дозволили розкрити детермінанти існуючих недоліків у прогнозуванні, діагностиці та корекції негативних психічних станів, що виникають у працівників ОВС під час оперативно–службової діяльності і призводять до розвитку професійного стресу.

Теоретико–узагальнюючий етап (2001 – 2002 рр.), у межах якого проводився концептуальний аналіз, систематизація та узагальнення результатів дослідження, робились основні висновки, здійснювалась апробація та впровадження основних результатів, визначались подальші перспективи досліджень.

Проведення широкомасштабних психологічних досліджень в умовах правоохоронної діяльності виявило цілу низку особливостей:

а) необхідність проведення підготовчого періоду. У цей період здійснювалася роз'яснювальна робота з досліджуваними про мету дослідження, визначався час роботи з опитувальниками, анкетами, давалися поради, на що звернути увагу, як заповнювати анкету та ін.;

б) необхідність встановлення офіційного і психологічного контакту з керівництвом органу (підрозділу) внутрішніх справ. Це, мабуть, була найбільш складна організаційна частина дослідження, оскільки широкомасштабні спеціальні психологічні дослідження проводяться в органах внутрішніх справ у край рідко через специфіку правоохоронної діяльності. У зв'язку з цим будь-яке проведення опитування, анкетування, не кажучи про застосування спеціальних методик, викликалосторожкість, побоювання і несхвалення з боку окремих керівників. Таке негативне ставлення до проведення дослідження з боку керівництва передавалося і працівникам правоохоронних органів. Вони часто відмовлялися від участі у дослідженні, виявляли недовіру до його результатів, виражали побоювання, що їхнє співробітництво з дослідником-психологом принесе їм неприємності по службі.

Отримані результати, незважаючи на усю їх зовнішню переконливість, перевірялися аналізом матеріалів особової справи, інших службових документів, спостереженнями, бесідами і т.п.

У третьому розділі **“Специфіка правоохоронної діяльності і фактори, що обумовлюють динаміку розвитку професійного стресу у працівників ОВС”** зазначається, що робота працівника правоохоронних органів дуже різноманітна і складна, має цілу низку рис, що відрізняють її від праці людей більшості інших професій, у тому числі і ризиконебезпечних. Виконання оперативно-службових обов'язків, на відміну від цивільних умов, обов'язково передбачає наявність об'єктивних труднощів і необхідність серйозних обмежень: скорочену можливість для улюблених занять, обмежене коло спілкування, утруднені або припинені зв'язки з рідними і близькими, неминучу відмову від деяких звичок заради інтересів служби і виконання вимог колективу.

Доводиться, що умови протікання будь-якого виду професійної діяльності працівників ОВС залежать від особливостей соціально-психологічного середовища, в якому правоохоронець здійснює свою діяльність. На розвиток професійного стресу дуже сильно впливає система суспільних цінностей, суспільна оцінка значущості правоохоронної діяльності, її привабливість. За результатами досліджень побудований рейтинг привабливості та престижу основних професій і основних видів діяльності ОВС (табл.1).

Проведено оцінку напруженості праці та виявлено психофізіологічну "вартість" основних видів правоохоронної діяльності, визначено основні фактори професійної незадоволеності та основні функціональні порушення психічної сфери особистості, що виникають у працівників ОВС в процесі оперативно-службової діяльності.

Рейтинг привабливості та престижу основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України

Незважаючи на специфіку кожного виду правоохоронної діяльності, основними психологічними детермінантами, що зумовлюють високу напруженість роботи працівника ОВС, є:

- ✓ тривале перебування на службі, що виражається в ненормованому робочому дні;
- ✓ значні емоційні навантаження, пов'язані з високою відповідальністю за результати виконуваної діяльності, ступенем ризику для власного життя і відповідальністю за безпеку інших людей;
- ✓ часті стресові ситуації, підґрунтям яких є: психосоціальний вплив кримінальної субкультури; ступінь відповідності професійної діяльності працівника його здібностям, пристрастям і упередженням щодо робочого середовища; недостатня "включеність" у роботу і слабка організаційна підтримка, що виявляється в неадекватному для конкретної ситуації стилі керівництва і відсутності умов для професійного зростання; темп роботи, поспіх, трудовий конфлікт, непевність ролі, гіпертрофована підзвітність; варіативність завдання, ясність (плутаність), спірність і складність завдання; відсутність необхідних навичок, здібностей і рівня професійної активності для успішного його виконання.

За результатами дослідження побудований рейтинг шкідливості основних видів діяльності в органах та підрозділах внутрішніх справ України (табл. 2), який запропоновано використовувати як під час проведення професійно-психологічного добору кандидатів на службу, так й під час розробки засобів індивідуального впливу на правоохоронців при проведенні психокорекційних та психореабілітаційних заходів.

Рейтинг шкідливості основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України

Виділені основні соціально-психологічні детермінанти, що викликають професійний стрес у працівників правоохоронних органів:

- ✓ зниження або повне припинення соціальних пільг і гарантій для працівників ОВС;
- ✓ низька суспільна оцінка значущості конкретної професії в межах правоохоронної діяльності, її привабливості;
- ✓ підвищене навантаження; підвищені вимоги щодо результатів діяльності;
- ✓ усвідомлення високої відповідальності;
- ✓ вихід за межі комфортної або допустимої для даного правоохоронця інтенсивності взаємодії з навколишнім середовищем;
- ✓ перешкоди на шляху задоволення потреб та досягнення цілей;
- ✓ депривація умов, необхідних для нормальної життєдіяльності або для повноцінної самореалізації, розкриття потенціалу особистості;
- ✓ тривога за долю близьких людей;
- ✓ фактична відсутність участі працівника ОВС у прийнятті рішень щодо ділового життя колективу;
- ✓ несформованість почуття приналежності до колективу;
- ✓ не відповідність мотивів діяльності колективу й особистості;
- ✓ жорстко задані схеми поведінки;
- ✓ не адекватний ситуаціям стиль керівництва;
- ✓ відсутність умов для професійного зростання працівника ОВС.

У четвертому розділі “Особливості прояву професійного стресу в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності та його психологічні наслідки” відзначено, що у залежності від особливостей конкретних оперативно-службових задач і умов, у яких вони вирішуються, працівник ОВС підпадає під вплив різноманітних стрес-факторів оперативно-службової діяльності.

Виділено та охарактеризовано групу психогенних факторів, які справляють сильний психологічний вплив, що багаторазово збільшує внутрішні труднощі і позначається на якості дій працівників органів та підрозділів внутрішніх справ при виконанні задач в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

Уточнені поняття “екстремальна” та “ризиконебезпечна ситуація” у фахових межах правоохоронної діяльності. Запропоновано психологічну класифікацію ризиконебезпечних ситуацій, що виникають у діяльності працівників ОВС.

Доведено, що екстремальність є об'єктивно-суб'єктивною ознакою факторів і ситуацій, тому що людина залежить від об'єктивно властивих їй особливостей і від своєї психологічної стійкості. Для екстремальних ситуацій, що несприятливо впливають на працівників ОВС та знижують ефективність рішення оперативно-службових задач, є характерним виникнення гострого внутрішнього конфлікту між вимогами, які пред'являє оперативно-службова діяльність, і можливостями правоохоронця на даний момент. Цей конфлікт виникає або внаслідок зростання вимог, які пред'являються до працівника ОВС, або через зниження його можливостей з якихось причин. Саме тому ті самі ситуації можуть мати для різних працівників міліції різну психологічну складність й ступінь екстремальності.

Відзначено, що реакції на психотравмуючі фактори ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової діяльності часто лишають після себе постреактивну астеною, що виявляється у підвищеній стомлюваності, слабості, виснаженості, зниженні працездатності, підвищеній дратівливості. Ці розлади, крім того, викликають фрустраційну напруженість, професійний стрес і дезадаптивні форми поведінки. Дезадаптивні поведінкові реакції виявляються в інтерперсональних відносинах (наростання міжособистісних конфліктів або обмеження сфери контактів), раніше невластивому манкіруванні службовими обов'язками, грубих дисциплінарних порушеннях, зловживанні спиртними напоями.

Зазначено, що іноді дезадаптивні девіації - це своєрідна стратегія поведінки, спрямована на зменшення впливу професійного стресу. Один із прикладів - вживання спиртних напоїв. У багатьох випадках це стає звичною формою реагування з усіма наслідками, що звідси випливають.

Підвищена рухова активність осіб із дезадаптивними психічними станами часто супроводжується низькою продуктивністю роботи, імпульсивністю вчинків, невиправданим ризиком, іноді агресивними формами поведінки. Поведінкові реакції при цьому - важлива

об'єктивна ознака в оцінці професійного стресу, тому що правоохоронці, які знаходяться в стресовому стані, вважають себе практично здоровими і відносять зміну свого стану до природних проявів втоми або обставин, котрі пов'язані зі специфікою ситуації, у зв'язку з чим скарги часто не пред'являють і за медико-психологічною допомогою не звертаються.

У п'ятому розділі **“Прогнозування та оцінка професійного стресу правоохоронця”** запропоновано загальну схему прогнозування ступеня успішності виконання працівником ОВС конкретних оперативно-службових задач та розвитку професійного стресу (рис. 2).

Рис. 2. Загальна схема прогнозування ступеня успішності виконання працівником ОВС конкретних оперативно-службових задач та розвитку професійного стресу.

Проведено аналіз системи професійного добору в органи внутрішніх справ України та її ефективності, запропоновано підхід щодо професіографічного опису основних професій правоохоронної діяльності та розглянута його дієвість на прикладі упорядкування професіограми міліціонера патрульно-постової служби.

Доведено, що серед різноманітних варіантів одержання професійного стресу працівником ОВС найбільш питому вагу матимуть правоохоронці, в поведінці яких переважає:

✓ “тривожно-астенічний” варіант поведінки, що характеризується униканням труднощів, підвищеною тривогою, нерішучістю, дратівливістю, багатократною перевіркою майбутніх дій і інформації, вираженою фіксацією на своєму здоров'ї, прикритими скаргами соматичного характеру;

✓ “ригідно-агресивний” варіант поведінки, що характеризується негативним ставленням до усього, що відбувається, ворожістю, злостивістю, мстивістю й упертістю у відносинах із навколишніми. Найчастіше дані індивіди вважають себе обділеними і неоціненими.

Відзначено, що вирішення проблеми усталеності до професійного стресу, результативності використання даного фахівця в конкретній оперативно-службовій ситуації повинно передбачати розробку сучасних підходів щодо оцінки індивідуальної професійної та функціональної надійності працівника ОВС. Якщо професійна надійність характеризує працівника ОВС за кінцевим результатом його оперативно-службової діяльності, то функціональна надійність відбиває функціональну забезпеченість оперативно–службової діяльності і визначає ступінь усталеності й адекватності реактивності організму правоохоронця в конкретних умовах діяльності.

Відзначено, що оцінним чинником ступеня професійної надійності виступають помилкові дії правоохоронця. Запропоновано класифікацію причин помилкових дій працівника ОВС на основі індивідуальних особливостей. Помилка працівника міліції розглядається не тільки як причина погіршення професійної діяльності або виникнення надзвичайної ситуації, але й як наслідок певних професійних якостей, особливостей психічних, фізіологічних і інших функцій, що виявляються в даних умовах. Такий підхід дозволяє не просто констатувати причину конкретної помилки, а оцінити її як випадковий або закономірний прояв функціональних можливостей, що властиві конкретному працівнику ОВС або певній категорії осіб конкретного виду правоохоронної діяльності.

Виділені основні стрес-фактори, які впливають на рівень професійної та функціональної надійності працівника ОВС (смерть або важка хвороба близьких; потенційна загроза власному життю і здоров'ю; загибель, поранення напарника, колеги під час несення служби; зрада коханої людини; розлука із сім'єю; надмірні фізичні навантаження; відсутність нормальних умов роботи; необлаштованість побуту або фінансові проблеми; незадовільне забезпечення; образа працівника іншими особами; незручний графік роботи; скарги учасників кримінального процесу; опір з боку громадян; відсутність соціального захисту; несправедливе ставлення керівництва; конфлікти з керівництвом; дефіцит часу; попередній травматичний досвід; сварка з колегами, друзями, родичами; власна низька кваліфікація).

Зазначено, що для попередження професійного стресу практичному психологу правоохоронних органів необхідно, з одного боку, уміти визначати специфіку професійних навантажень, що несе кожний конкретний вид діяльності, а з іншого боку, мати чітку психодіагностичну базу для визначення тих осіб, які спроможні виконувати вимоги даного конкретного виду діяльності. Оскільки причини й ефекти стресу багатовимірні, то й підхід до його виміру повинний бути мультифакторним. На сьогодні професійний стрес оцінюється за допомогою деяких або всіх наступних категорій його виміру: фізіологічних, біохімічних,

психологічних та поведінкових. Проведено аналіз переваг та недоліків кожного з зазначених методів виміру професійного стресу.

Виділено декілька типів поведінки працівника міліції, що із великою ймовірністю можуть виникнути в ризиконебезпечній ситуації. За допомогою методу математичного моделювання визначено можливі варіанти стереотипних форм поведінки працівника ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності та проведено паспортизацію форм поведінки правоохоронців на основі урахування врівноваженості нервових процесів та результату дії.

Відзначено, що працівник органів внутрішніх справ не може учинити жодної дії, попередньо не переживши її емоційно. У момент виконання оперативно-службової діяльності, пов'язаної з впливом на працівника ОВС стрес-факторів підвищеної інтенсивності, у кожного працівника міліції формуються певні емоційні стани, що носять найчастіше динамічний характер та багато в чому визначають конкретні форми їх поведінкових реакцій. Емоційна напруга, яка виникає у відповідь на стрес-впливи і суб'єктивно переживається працівником правоохоронних органів як негативний емоційний стан, може принципово змінювати характер поведінки правоохоронця у ризиконебезпечній ситуації.

Проведено класифікацію впливу емоційної напруги на реалізацію цілеспрямованої поведінки в ризиконебезпечній ситуації працівників ОВС із різноманітними типологічними властивостями.

Запропоновано підхід щодо розробки та побудови шкали індивідуальної екстремальності для прогнозування розміру і структури психодезадаптивних розладів серед працівників різних видів правоохоронної діяльності, планування змісту й обсягу психопрофілактичних і реабілітаційних заходів, необхідних у різноманітних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

З метою зберігання і розвитку регуляторних властивостей організму працівника правоохоронних органів, його фізичного, психічного і соціального комфорту запропоновано врахування коефіцієнту індивідуальної успішності виконання задач у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності за наступною формулою: $K_y = G_r \cdot F_c \cdot S_p$, де K_y - коефіцієнт успіху; G_r - готовність до ризику; F_c - функціональний стан працівника ОВС на даний момент; S_p - стратегія індивідуальних поведінкових моделей вирішення ситуації.

У шостому розділі “Принципи, організаційні форми та методи зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед працівників ОВС, що викликані професійним стресом” запропоновано психологічну модель профілактики професійного стресу працівника ОВС (рис. 3).

Розглянуті дві категорії стратегій, що бажано використовувати при проведенні роботи зі зниження впливу професійного стресу на працівника ОВС: персональні та організаційні стратегії.

Рис. 3. Психологічна модель профілактики професійного стресу серед працівників ОВС.

У той час, як персональні стратегії боротьби зі стресом озброюють відповідними техніками і прийомами працівників ОВС, організаційні стратегії намагаються змінити саму професійну ситуацію, що обумовила виникнення професійного стресу. За кожною із визначених стратегій наведено ряд психотехнік, що бажано використовувати для подолання професійного стресу.

Подано пропозиції щодо прийняття Державної програми та створення розгалуженої і скоординованої мережі реабілітаційно-відновлювальних центрів для комплексної реабілітації працівників ризиконебезпечних професій та членів їх сімей.

Відзначено, що екстремальність оперативно–службової діяльності правоохоронних органів обумовлює виділення серед працівників ОВС осіб, які потребують посиленої психологічної уваги внаслідок підвищеного ризику одержання ними професійного стресу. Запропоновано перелік категорій правоохоронців, які повинні включатися в групу посиленої психологічної уваги, розглянуті ефективні методи групової психотерапії, наведено пропозиції щодо розробки проекту створення медико-психологічного і відновлювального комплексу для працівників ОВС та організації роботи позаштатних команд з надання невідкладної психологічної допомоги працівникам ОВС, які зазнали психотравмуючого впливу стрес-факторів під час виконання оперативно-службових завдань.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті поняття професійного стресу працівника ОВС, розробки моделей його вивчення та профілактики, визначенні та класифікації стрес-факторів правоохоронної діяльності, виявленні особливостей впливу деяких психологічних характеристик працівника ОВС на генезис професійного стресу.

I Загально-теоретичний та методологічний рівень розгляду проблеми професійного стресу працівників ОВС дозволив сформулювати ряд положень, що сприяють більш повному розумінню цієї проблеми у сфері психологічних досліджень.

1. Професійний стрес працівників ОВС є багатомірним феноменом, що детермінований інтраорганізаційними факторами трьох рівнів (індивідуальним, груповим і організаційним) і екстраорганізаційними стрес-факторами, що залежать від особистісних характеристик. Професійний стрес виражається у фізіологічних і психологічних реакціях працівника правоохоронних органів на конкретну оперативно-службову ситуацію.

2. Ефективність роботи щодо зниження рівня психічних втрат і психічної недієздатності серед такої специфічної групи осіб, як працівники правоохоронних органів, залежить від ретельного аналізу розвитку професійного стресу:

- ✓ рівень макроаналізу професійного стресу дозволяє одержувати цілісний опис факторів ризику оперативно-службової діяльності в категоріях причинно-наслідкових відносин;
- ✓ рівень проміжного опосередкування стресу дозволяє врахувати індивідуально-психологічні особливості працівника правоохоронних органів і його особистий досвід подолання стресових ситуацій;
- ✓ рівень мікроаналізу професійного стресу, що відбиває психологічні механізми адаптації конкретного працівника ОВС до стресогенних умов, дозволяє виділити основні (продуктивні) підходи щодо прогнозування виконання правоохоронцем конкретних оперативно-службових задач і поведінкових актів.

Запропонований підхід до вивчення професійного стресу працівника ОВС дає змогу встановлювати не тільки головні закономірності та механізми впливу на психіку правоохоронця стрес-факторів оперативно-службової діяльності, а й визначати їх специфічні та неспецифічні наслідки і на основі цього будувати необхідну психопрофілактичну та психокорекційну роботу.

3. Фактори соціального середовища, які в сукупності з цілями правоохоронної діяльності характеризують мотиваційні установки й емоційний фон діяльності, можуть виступати головним джерелом розвитку професійного стресу.

Основними стрес-факторами соціального середовища є: зниження або повне припинення соціальних пільг і гарантій для працівників ОВС; низька суспільна оцінка значущості конкретної професії в межах правоохоронної діяльності та її привабливості; фактична відсутність участі працівника ОВС у прийнятті рішень щодо ділового життя колективу; несформованість почуття приналежності до колективу; не відповідність мотивів діяльності колективу й особистості; відсутність умов для професійного зростання працівника ОВС.

Джерелом розвитку хронічних депресивних станів, синдрому незадоволеності працею і, як наслідок, - потужним початковим фактором професійного стресу та професійної деформації

працівника ОВС служить неоднозначне визначення мети праці. У якості стрес-факторів, що сприяють виникненню таких несприятливих явищ, можна назвати: відсутність розробленої системи оцінки рівня успішності виконання задач у ході оперативно-службової діяльності; відсутність адекватного зворотного зв'язку про ефективність здійснення оперативно-службової діяльності; несвоєчасність одержання такої інформації.

Виконання оперативно-службових обов'язків, на відміну від цивільних, обов'язково передбачає необхідність серйозних обмежень: скорочену можливість для улюблених занять, обмежене коло спілкування, утруднені або припинені зв'язки з рідними і близькими, неминучу відмову від деяких звичок заради інтересів служби і виконання вимог колективу.

У залежності від особливостей конкретних оперативно-службових задач і умов, у яких вони вирішуються, працівник ОВС підпадає під вплив різноманітних стрес-факторів оперативно-службової діяльності, котрі можна умовно об'єднати в дві групи: фактори, які мають безпосередній емоційний вплив та фактори, що справляють опосередкований емоційний вплив, який залежить від професійних можливостей працівника ОВС.

Сукупність перерахованих факторів створює психологічне навантаження, що впливає на працівника ОВС в оперативно-службовій обстановці та призводить до виникнення професійного стресу. Розмір і структура психологічного (професійного) стресу в різноманітних ситуаціях визначатимуться особливостями конкретної оперативно-службової задачі.

4. У ризиконебезпечній ситуації причинами розвитку професійного стресу є: загроза життю; відповідальність за виконання завдання; недостатність і невизначеність інформації, що надходить; дефіцит часу при прийнятті рішень і здійсненні оперативно-службових дій; невідповідність рівня фахових навичок вимогам, що пред'являються умовами оперативно-службової задачі до особистості; психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання; непевність у надійності зброї; відсутність довіри до командування; фактори ізоляції (за умови дій у відриві від основних сил, перебування в ізольованих засідках) та ін.

Значущість впливу на психіку працівника міліції тих або інших професійних стресорів в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності визначається: його індивідуально-психологічними особливостями і особистісними властивостями; психологічною і професійною готовністю до виконання оперативно-службових задач даного виду правоохоронної діяльності; характером і рівнем мотивації; особливостями сприйняття працівником міліції місця і ролі своєї праці в суспільстві і перспективи його системи життєдіяльності.

Кожне утруднення, з яким стикається працівник міліції, є стресовим тільки в тому випадку, якщо воно оцінюється негативно і/або не має адекватної стратегії його подолання, тобто якщо вимоги ситуації перевищують відповідні можливості людини. Реакція працівника правоохоронних органів на екстремальні впливи оперативно-службової діяльності, сприйняття й оцінка цього

впливу як шкідливого, небажаного фактора обумовлюється всім комплексом властивостей індивіда, що сформувалися в процесі розвитку і діяльності цієї особистості у певному середовищі. Саме від цих властивостей особистості буде залежати тип індивідуально-психологічної реактивності цієї людини в тій або іншій ситуації, характер домінуючих поведінкових реакцій в умовах професійного стресу.

Індивідуальну варіабельність реакцій на стрес варто розглядати на основі психофізіологічних, психологічних та поведінкових особливостей особистості:

- ✓ на психофізіологічному рівні характер розвитку професійного стресу визначатиметься конституціональними особливостями працівника ОВС, типом його нервової діяльності, циклічністю протікання фізіологічних функцій, наявністю хвороб (у тому числі, викликаних даною професією) і ін.;
- ✓ на психологічному рівні до таких факторів відносяться ступінь розвитку основних психічних функцій, наявність певних спроможностей, рівень сформованості вольових якостей, особливості організації мотиваційної сфери, що у комплексі визначають індивідуально-психологічні властивості особистості;
- ✓ на поведінковому рівні розвиток професійного стресу буде залежати від наявності у конкретного індивіда специфічних поведінкових схем або патернів поведінки.

На характер індивідуальної варіабельності на стрес впливає низка опосередкованих факторів, до яких можна віднести: вікові, генетичні (наприклад, статеві) розбіжності, ступінь тренуваності і рівень індивідуальної професійної підготовки.

Виділення деяких загальних закономірностей у процесі генезу професійного стресу і аналіз причин, які лежать у їхній основі, дозволяють об'єднувати загальні (за певними підставами) види індивідуальних реакцій. При дослідженні професійного стресу ця проблема трансформується у вивчення таких властивостей, як професійна та функціональна надійність працівника ОВС.

Професійна надійність характеризує працівника ОВС за кінцевим результатом його оперативно-службової діяльності, а функціональна надійність відбиває функціональну забезпеченість цієї діяльності і визначає ступінь усталеності й адекватності реактивності організму в конкретних умовах оперативно-службової діяльності.

Оцінним чинником ступеня професійної надійності виступають помилкові дії працівника ОВС у ході виконання задач оперативно-службової діяльності.

Зміст проблеми функціональної надійності обумовлюється наявністю таких специфічних для працівника правоохоронних органів властивостей, як стресоусталеність і адаптивність.

Для попередження професійного стресу практичному психологу правоохоронних органів необхідно, з одного боку, уміти визначати специфіку професійних навантажень, що несе кожний конкретний вид діяльності, а з іншого боку, мати чітку психодіагностичну базу для визначення

тих осіб, які спроможні виконувати вимоги даного конкретного виду діяльності.

Оскільки причини й ефекти стресу багатовимірні, то і підхід до його виміру повинний бути мультифакторним. Професійний стрес можливо оцінювати за допомогою біохімічних, фізіологічних, психологічних та поведінкових категорій його виміру.

Проведений у дослідженні аналіз переваг та недоліків кожного з зазначених методів виміру професійного стресу необхідно враховувати практичним психологам ОВС при організації психодіагностичного обстеження правоохоронців.

Специфічність проблеми професійного стресу і виникаючих на їхній основі посттравматичних стресових розладів полягає в тому, що проявам PTSD властиві відстрочені за часом реакції, а отже робота з постраждалими не буде носити характер одноразового акту, а потребує створення єдиної системи медико-соціально-психологічної реабілітації на державному рівні.

Для реалізації цієї мети необхідно прийняття Державної програми щодо створення розгалуженої і скоординованої мережі реабілітаційно-відновлювальних центрів для комплексної реабілітації працівників ризиконебезпечних професій та членів їх сімей. Структурно державна система комплексної реабілітації постраждалих і членів їх сімей може мати такий вигляд: Міжвідомча Координаційна Рада - відомчі Головні центри медико-соціально-психологічної допомоги та реабілітації - регіональні центри соціально-психологічної допомоги та реабілітації - гарнізонні (обласні) реабілітаційно-відновлювальні об'єкти.

II. Проекція загальнотеоретичних і методологічних положень та висновків, зроблених у процесі дослідження, дозволила одержати ряд результатів, що повніше розкривають специфіку професійного стресу працівника ОВС та надати низку практичних рекомендацій обласним Центрам практичної психології при УМВС України з питань організації роботи щодо зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед правоохоронців. У ході дослідження:

а) розроблено: рейтинг престижу та привабливості сучасних професій в межах правоохоронної діяльності; рейтинг шкідливості основних видів діяльності ОВС; класифікацію причин помилкових дій працівника ОВС на основі індивідуальних особливостей; класифікацію впливу емоційної напруги на реалізацію цілеспрямованої поведінки в ризиконебезпечній ситуації працівників ОВС із різноманітними типологічними властивостями; формулу коефіцієнту індивідуальної успішності виконання задач у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності; проект створення медико-психологічного і відновлюваного комплексу для обласних Центрів практичної психології УМВС України.

б) виділено та охарактеризовано: основні групи факторів, що викликають професійний стрес у працівників правоохоронних органів; основні стрес-фактори, які впливають на рівень

професійної та функціональної надійності працівника ОВС; можливі варіанти стереотипних форм поведінки працівника ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності;

в) запропоновано: авторський підхід щодо професіографічного опису основних професій правоохоронної діяльності та доведено його результативність на прикладі упорядкування професіограми міліціонера патрульно-постової служби; підхід щодо проведення паспортизації форм поведінки правоохоронців на основі урахування врівноваженості нервових процесів та результату дії; підхід щодо розробки та побудови шкали індивідуальної екстремальності для прогнозування розміру і структури психодезадаптивних розладів серед працівників різних видів правоохоронної діяльності, планування змісту й обсягу психопрофілактичних і реабілітаційних заходів, необхідних у різноманітних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

Потребують подальшого вивчення:

- ✓ питання узагальнення і створення системної моделі, що могла б змістовно відбити особливості функціонування організму і психічної детермінації цього процесу на всіх рівнях і етапах розвитку професійного стресу серед представників конкретних видів ризиконебезпечних професій;
- ✓ методологічні проблеми виміру професійного стресу серед представників силових міністерств та відомств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Монографії:

1.1. Тімченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

1.2. Лефтеров В.О., Тімченко О.В. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: Монографія. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.

1.3. Тімченко О.В., Тімченко О.В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики: Монографія. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2003. – 236 с.

2. Навчальні, навчально–методичні та методичні посібники:

2.1. Тімченко А.В. Военная психология, психотерапия и психиатрия в царской России конца XIX – начала XX столетия: Методическое пособие. – Харьков: ХВУ, 1995. – 118 с.

2.2. Беседин А.Н., Липатов И.И., Тімченко А.В., Шапарь В.Б. Книга практического психолога (в двух частях): Научное издание. - Харьков: РИП “Оригинал”, “Фортуна – пресс”, 1996. – Часть 1 – 302 с.; Часть 2 – 424 с.

2.3. Секерин Н.Ф., Беседин А.Н., Терентьев Д.Г., Тімченко А.В., Шапарь В.Б. Социальная

психология (в двух частях): Учебное пособие. - Харьков: ХВУ, 1997. – Часть 1 – 255 с.; Часть 2 – 263 с.

2.4. Тимченко А.В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции: Учебное пособие. - Харьков: ХВУ, 1997. – 184 с.

2.5. Агресивний натопв та методи протидії йому: Навчальний посібник /За ред. доц. О.В. Тімченка. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. – 106 с.

2.6. Психологическая диагностика посттравматических стрессовых состояний: Учебно-методическое пособие. /Под ред. А.В. Тимченко. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. – 67 с.

2.7. Дебрифинг как метод психологической коррекции посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие. /Под ред. А.В.Тимченко. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. – 20 с.

2.8. Психодрама как метод психологической коррекции посттравматических стрессовых нарушений: Учебно-методическое пособие. /Под ред. А.В.Тимченко. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. – 35 с.

2.9. Тимченко А.В. Основные направления снижения уровня психических потерь и психической недееспособности среди личного состава подразделений особого риска: Учебное пособие. - Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. – 31 с.

2.10. Лысенко В.И., Тимченко А.В., Яковенко С.И. Посттравматические стрессовые расстройства: Учебно-методическое пособие. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 31 с.

2.11. Тимченко А.В., Шапарь В.Б., Швыдченко В.Н. Практическая психология. Инструментарий. – Ростов н/Д: “Феникс”, 2002. – 688 с.

2.12. Кравченко О.В., Тімченко О.В., Христенко В.Є. Психологічне забезпечення діяльності ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно – службової діяльності: Навчальний посібник. – Харків: “ПП Модем”, 2002. – 127с.

2.13. Афанасенко В.С., Залкін С.В., Ноздрін В.Т., Попова Г.В., Прокопов В.О., Тімченко О.В.. Військово – професійне спілкування: Навчальний посібник. – Харків: ХВУ, 2002. – 391 с.

2.14. Кравченко Е.В., Тимченко А.В., Христенко В.Е. Психологическое сопровождение оперативно – служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины: Учебное пособие. – Харьков: “Факт”, 2002. – 192 с.

3. Статті у наукових журналах і збірниках наукових праць:

3.1. Тімченко О.В. Екстрена психологічна допомога працівникам ОВС, що безпосередньо беруть участь у локальному збройному конфлікті //Вісник Університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 8. – С.182-185.

3.2. Тімченко О.В. Основні психічні стани, що знижують ефективність діяльності особового складу підрозділів особливого ризику // Вісник Харківського університету. № 472, 2000. – С. 134-

136.

3.3. Тімченко О.В. Сучасне уявлення теорії темпераментів // Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. №13, 2000. – С.123-127.

3.4. Тімченко О.В. Соціально – психологічний аналіз причин загибелі і травматизму серед працівників органів внутрішніх справ // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск VI, 2000. – С.141-145.

3.5. Тімченко О.В. Психологічне забезпечення відновного періоду діяльності підрозділів особливого ризику // Вісник Харківського університету. № 483, 2000. – С. 159-162.

3.6. Тімченко О.В. Стислий огляд сучасних концепцій добору в ризиконебезпечні професії // Вісник Харківського університету. № 498, 2000. – С. 143-146.

3.7. Назаров О.О., Тімченко О.В. Динамічні особливості первинної психологічної адаптації курсантів навчальних закладів МВС України // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск VIII, 2000. – С.180-185.

3.8. Тімченко О.В. Сучасні підходи до вивчення психологічної ролі емоційного стресу в діяльності ризико-небезпечних професій //Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. - Харків, ХДПУ, 2001. – Вип.5. - С.178 -181.

3.9. Тімченко О.В. Про деякий досвід надання психологічної допомоги військовим у бойовій обстановці в арміях США, Ізраїлю та Росії // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск IX, 2001. – С. 172 - 175.

3.10. Тімченко О.В. Сімейна психотерапія в системі психологічної допомоги ветеранам ризиконебезпечних професій //Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. С.Д.Максименка - К.: 2001, т. III, ч. 4. - С. 192 - 196.

3.11. Тімченко О.В. Сучасні підходи до класифікації стресу //Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. - Харків, ХДПУ, 2001. – Вип. 6. - С.194 - 199.

3.12. Тімченко О.В. Процедура вибору психофізіологічних методик при розробці методу професійного добору в ОВС (на прикладі міліціонера патрульно-постової служби) // Вісник Харківського університету. № 517, 2001. – С. 184 - 186.

3.13. Лефтеров В.О., Тімченко О.В. Чинники психологічної обумовленості загибелі і поранення працівників органів внутрішніх справ //Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України: Збірник наукових праць. - Дніпропетровськ, 2001. - № 2 (5). - С. 325 - 331.

3.14. Лефтеров В.О., Тімченко О.В. Дослідження психологічних наслідків поранень працівників ОВС //Наукові записки Острожської академії. Серія педагогіка і психологія. - Острого, 2001. - Вип.2. - С. 184 - 188.

3.15. Lefterow V., Timtshenko A., Litwinowa G. Traumatismus im taglichen Dienst bei der ukrainischen Miliz: psychologische Ursachen und Profilaktik //Eurojournal pro management. – Nurnberg meesse, 2001, № 1/2. – P. 38-39.

3.16. Тімченко О.В. Деякі пропозиції щодо розробки проекту створення медико-психологічного і відбудовного комплексу для працівників ОВС // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск XI, 2001. – С.145 - 150.

3.17. Тімченко О.В. Психологічні рекомендації працівникам ОВС щодо саморегуляції поведінки і керування професійним стресом //Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 13. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. - С 419 - 423.

3.18. Тімченко О.В. Критична ситуація в діяльності працівників ОВС та основні поведінкові моделі, що застосовуються при її вирішенні //Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 6. - С. 153 - 157.

3.19. Тімченко О.В. Сучасні групові методи надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях //Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.122. Педагогіка та психологія. - Чернівці: Рута, 2001. - С.3-5.

3.20. Тімченко О.В. Оцінка напруженості праці та фізіологічна "вартість" основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України //Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 7. - С. 222 - 229.

3.21. Тімченко О.В. Ефективні поведінкові стратегії в боротьбі з організаційним стресом //Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. Максименка С.Д. - К.: 2001, т. III, ч. 5. - С. 130 - 134.

3.22. Тімченко О.В. Деякі підходи щодо паспортизації специфіки поведінки особистості в ризиконебезпечних ситуаціях //Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. /Редкол. В.М. Синьов (голов. ред.) та ін. – К.: КІВС, “МП Леся”, 2002, № 7. – С. 361–366.

3.23. Тімченко О.В., Христенко В.Є. Методи психологічного впливу, що застосовувались до заручників під час терористичного акту у Москві (23.10 – 26.10.2002 року) //Право і безпека. – 2002. - № 4. – С.196-198.

4. Тези та доповіді на наукових конференціях:

4.1.Тімченко А.В. Внутриличностный конфликт в боевой обстановке и проблемы его разрешения // Третя Міжнародна науково-практична конференція “Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика”. – Київ – Чернівці, 1995.- С.152-155.

4.2.Тимченко А.В. О защитных механизмах и возможности помешательства в ходе боевых действий // V Международная конференция “Социально – психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф”. – Минск, 1998. – С.185.

4.3.Тимченко А.В. О некоторых подходах к изучению защитных механизмов личности // Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми юридичної психології”. – Київ, 1999. – С.44.

4.4.Тімченко О.В. Деякі засоби соціально – психологічного впливу на кримінальний натовп // Материалы Всеукраинской научно-практической конференции молодых ученых “Политика и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества”. – Одесса, 1999. – С.127-128.

4.5.Тімченко О.В. Психофізіологічний супровід діяльності особового складу підрозділів особливого ризику у ході їх безпосереднього бойового застосування // III Харківські Міжнародні психологічні читання “Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти.” – Харків, 1999. – С.146-148.

4.6.Тімченко О.В., Христенко В.Є. Internet як засіб дестабілізації суспільства // Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням.” – Донецьк, 2000. – С.182-186.

4.7.Тимченко А.В., Христенко В.Е. Психологический анализ причин текучести кадров в органах внутренних дел // Третя Всеукраїнська конференція молодих науковців “ Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень.” – Київ, 2000. – С. 231-232.

4.8.Тімченко О.В.Психологічне забезпечення службової діяльності працівників ризиконебезпечних професій //Науково-практична конференція "Науково-методологічні та управлінські засади діяльності органів внутрішніх справ за умов надзвичайних ситуацій (за наслідками та висновками Чорнобильської катастрофи через 15 років)" - Київ, 2001. - С.214-219.

4.9.Тімченко О.В. Сутність та зміст ідейно - психологічної діяльності влади // III Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави” – Київ, 2001. - С. 279 - 281.

4.10.Тімченко О.В., Христенко В.Є. Урахування в організації та проведенні виховної роботи ціннісних орієнтацій курсантів - першокурсників // Науково-практична конференція “Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України.” – Харків, 2002. – С.110 - 112.

4.11.Alexis Lorenzo Ruiz, V.E. Khristenko, A.V. Timchenko, V.I. Lysenko. Intervencion Psicologica con Damnificados por el desastre nuclear de Chernobil en el Centro Internacional de Eypatoria, Ucrania // Congreso Panamericano de psiquiatria – psicologia infanto – Juvenil Y Profesiones Afines. – Havana, Cuba, 4 al 8 de marzo del 2002. – P. 155 – 157.

4.12.Тимченко А.В., Тимченко О.В. Анализ суицидальной активности работников органов внутренних дел УМВД Украины в Донецкой области // III Міжнародна науково – практична конференція “Актуальні проблеми суїцидології”. Актуальні проблеми суїцидології: Зб. наук. праць /Заг. ред. Яковенко С.І. – К.: РВВ КІВС, 2002. Частина 2. – С. 23 - 29.

4.13.Тимченко О.В. Результаты дослідження престижу та привабливості основних видів правоохоронної діяльності //Науково-практична конференція “Актуальні проблеми управління персоналом органів внутрішніх справ України”. – Харків, 2002. – С. 140-142.

4.14.Тимченко О.В. Стислий огляд сучасних досліджень посттравматичних стресових порушень у працівників правоохоронних органів. //Міжнародна наукова конференція "Теоретико - методологічні проблеми генетичної психології", яка присвячена 35-річчю наукової та педагогічної діяльності видатного українського психолога, академіка С.Д.Максименка. - Київ, “Міленіум”, 2002. – С. 366-370.

АНОТАЦІЇ

Тимченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (*концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція*). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національний університет внутрішніх справ. МВС України. – Харків, 2003.

У дисертації подано концептуальну модель дослідження професійного стресу працівників ОВС, розкрито сучасні підходи прогнозування можливих наслідків діяльності людини в умовах впливу стрес-чинників підвищеної інтенсивності, проаналізовано сильні і слабкі сторони біохімічних, фізіологічних, психологічних і поведінкових категорій виміру причин і ефектів професійного стресу, розглянуто ефективні методи психокорекційної і психопрофілактичної роботи обласних Центрів практичної психології при УМВС України.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, професійний стрес, ризиконебезпечні ситуації, стрес-фактори оперативно-службової діяльності.

Тимченко А.В. Профессиональный стресс работников органов внутренних дел Украины (*концептуализация, прогнозирование, диагностика и коррекция*). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Национальный университет внутренних дел. МВД Украины. – Харьков, 2003.

В диссертации представлена концептуальная модель исследования профессионального стресса работников ОВД, раскрыты современные подходы к прогнозированию возможных последствий деятельности человека в условиях воздействия стресс-факторов повышенной

интенсивности, проанализированы сильные и слабые стороны биохимических, физиологических, психологических и поведенческих категорий измерения причин и эффектов профессионального стресса, рассмотрены эффективные методы психокоррекционной и психопрофилактической работы областных Центров практической психологии при УМВД Украины.

В ходе исследования:

а) разработано: рейтинг престижа и привлекательности современных профессий в рамках правоохранительной деятельности; рейтинг вредности основных видов деятельности ОВД; классификацию причин ошибочных действий работника ОВД на основе индивидуальных особенностей; классификацию воздействия эмоционального напряжения на реализацию целенаправленного поведения в рискоопасных ситуациях работников ОВД с различными типологическими особенностями; формулу коэффициента индивидуальной успешности выполнения задач в рискоопасных ситуациях оперативно-служебной деятельности; проект создания медико-психологического комплекса для областных Центров практической психологии УМВД Украины.

б) выделено и охарактеризовано: основные группы факторов, которые вызывают профессиональный стресс у работников правоохранительных органов; основные стресс-факторы, которые воздействуют на уровень профессиональной и функциональной надежности работника ОВД; возможные варианты стереотипных форм поведения работника ОВД в рискоопасных ситуациях оперативно-служебной деятельности;

в) предложено: авторский подход к профессиографическому описанию основных профессий правоохранительной деятельности и доведено его результативность на примере составления профессиограммы милиционера патрульно-постовой службы; подход к проведению паспортизации форм поведения работников милиции на основе учета уравновешенности нервных процессов и результата действия; подход к разработке и построению шкалы индивидуальной экстремальности для прогнозирования размера и структуры психодезадаптивных расстройств среди работников различных видов правоохранительной деятельности, планирования содержания и объема психопрофилактических и реабилитационных мероприятий, необходимых в различных ситуациях оперативно-служебной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, профессиональный стресс, рискоопасные ситуации, стресс-факторы оперативно-служебной деятельности.

Timchenko A.V. Professional stress of the workers of law-enforcement bodies of Ukraine (conceptualization, prediction, diagnostics and correction). - Manuscript. The dissertation for the scientific degree of the doctor of psychological sciences on a specialty 19.00.06 – juridical psychology. Nationality University of Internal Affairs. MLA. Ukraine. – Kharkov, 2003.

In the dissertation are given the conceptual model of research of professional stress of the workers

of law – enforcement bodies, the modern approaches to prediction of possible consequences of activity of the man in conditions of influence stress-factors of high intensity. Author analyses the strong and weak parties of biochemical, physiological, psychological and behavior categories of measurement of the reasons and effects of professional stress, considers the effective methods of work of the regional Centers of practical psychology at Police regional departments of Ukraine.

Key words: law-enforcement activity, professional stress, dangerous situations, stress-factors of police activities.

Підписано до друку 11.08.2003р.

Умов. друк. арк. - 1,9.

Обл.-вид. арк. – 1,9.

Формат паперу 60x84 /16

Наклад 100 прим.

Зам. 1153

Надруковано в мінідрукарні ТОВ “Рейтинг”, м. Харків, вул. Сумська, 37, т. 14-34-26, 700-53-51